

MESNEVÎ-İ ŞERİF İLE ALÂKALI OLARAK CEVDET PAŞA'NIN
ÂBİDİN PAŞA'YA YAZDIĞI BİR MEKTUP

KEMÂL YAVUZ

Burada Cevdet Paşa'nın Eskişehir İmam-Hatib Lisesi Kütüphânesi'nde bulunan ve 2706 numarada kayıtlı olan «Sivas Vâlisi Devletlû Âbidin Paşa Hazretleri'ne Cevâb-nâme Sûretidir» başlığını taşıyan târihsiz bir mektûbunu ele alacağız.

Cevdet Paşa; Âbidin Paşa'nın Mesnevî-i Şerif'in birinci kıt'asının şerhini 4 Cemaziyelevvel 1303 târihinde neşretmesi ve bir nüshasını da kendisine göndermesi üzerine mektubunu yazmıştır.

Asıl tenkidlerine geçmeden önce teşekkür ve tebriklerini bildiren Cevdet Paşa'nın Mesnevî-i Şerif'le alâkalı olan kendisinin de son devrin bir mesnevî-hânı olduğunu ve icâzeti bulunduğunu haber veren bu mektubunu, aşağıda görüldüğü gibi, dört yönden ele alacağız.

1. Cevdet Paşa'nın bu mektûbunda yer alan husûsî hayâtı,
2. Cevdet Paşa ve Mesnevî-i Şerif üzerindeki düşünceleri,
3. Âbidin Paşa ve Mesnevî şerhi,
4. Mesnevî şerhleri ile Mesnevî-i Şerif'in uydurma cildi üzerindeki görüşler ve Cevdet Paşa'nın kanâatı.

1. Cevdet Paşa'nın bu mektûbunda yer alan husûsî hayâtı : Cevdet Paşa, belki mektûb nevinin umûmî bir karakteri olmasından dolayı, mektûbunda husûsî hayâtına yer vermiş ve kendisinin de mesnevî-hân olduğunu kaydetmiştir. O *Dersaadet'de müsellem-i enâm iki mesnevî-hân-ı benâm var idi ki biri Hüsam Efendi ve diğeri Murâd Molla Dergâhı Şeyhi Murâd Efendidir. Hüsam Efendi'nin dersini dinlemişdim ve Murâd Efendi'den de hayli tederrüs eylemişdim. Hattâ Murâd Efendi Dârü'l-Mesnevîyi inşâ ve 1260 senesi Muharremi'nin dokuzuncu günü küşâd ile*

eski şâkirdânınâ Mesnevî'den icâzet virdikde bendeniz dahi icâzet alanlar sırasında bulundum. Ol gün mesnevîhânların bir yevm-i mesûdâ idi ki Cennet-mekân Sultân Abdülmecîd Han Hazretleri Dârü'l-Mesnevî'ye teşrîf ile anları taltîf buyurmuşıdı. İşte o gün bizim aldığımız icâzet-i şeş cihet-i ma'nevî olan defâtir şerh-i Mesnevî'ye münhasır idi demektedir. Cevdet Paşa yukarıdaki satırlarına rağmen, belki hayâtının çeşitli gâilleri arasında Mesnevî-i Şerîf'i okumaktan uzaklaşmış olacak ki; Vaktiyle bendeniz de Mesnevî-i Şerîf'e biraz emek vermişdim lâkin hayli vakıtdan berü o sevâdâ ve hevesler metrûk ve başka vâdîlere meslûk olarak Mesnevî mütâlaasına muvaffak olamadım. Neş'e-bahş-ı rûh-revân olan sahbâ-yı mezâyâsıyla safâyâb olamadım şeklinde bir özre de yer vermektedir.

2. Cevdet Paşa ve Mesnevî-i Şerîf üzerindeki düşünceleri : Cevdet Paşa'ya göre Mesnevî-i Şerîf'in ebyât-ı latîfe-i hakâyık-beyânâ hadîka-i belâgatın rûhânî tarhları arasında el-ele verip mütemâyilen hıram eden ebkâr-ı me'ânîdir. O'nun her beyti bir dâşîze-i nâdîde-edâdır ve şîve-i dâlpezîr-i edâsı el-hak nazm-ı celîlî'l-menâkıbına mevhibe-i Hudâdır. Rumûz u işârâtına herkes aklı erdiği kadar birer mânâ verir ve cümlegân-ı hayâl-zen dilediği gibi giydirip kuşar.

Böylece Mesnevî'nin bu kabası üzere müteaddid şerhler yazılmış ve tercemeler yapılmıştır.

Cevdet Paşa'ya göre Mesnevî eskimez münderecâtı değışmez lâkin mâlûmât-ı asra göre tatbîkâtı değışir. Zirâ her devrin bir neş'esi ve her asrın efkâr u istilâhât-ı mahsûsası vardır.

Cevdet Paşa Mesnevî-i Şerîf hakkındaki şahsî fikirleri yanında eserin ehl-i hakikat indindeki yerini de belirtmektedir. Ehl-i hakîkata göre Mesnevî magz-i mesânî olup hüsn-i beyânı ise insân rûhunun gıdâsıdır. Ayrıca mefâhim-i bedâyi-nişânı hep meânî-i sevânîdir. Mesnevî sehl-i mümtenî bir kitâb-ı celîlî'l-menâfî ve cezîlî'l-bedâyidir demektedir.

3. Âbidin Paşa ve Mesnevî şerhi : Cevdet Paşa'nın Âbidin Paşa'yı vakit bulup Mesnevî-i Şerîf'in şerhini yapmasından dolayı, takdir ettiğini mektubunun daha ilk satırlarında görmekteyiz. Bu şerh ayrıca Âbidin Paşa Hazretleri'nin sa'y u himmet-i aliyyelerinin bir aynası olmaktadır.

Mesnevî şerhleri hakkında rumûz u işârâtına herkes aklı erdiği kadar birer mânâ verir ve cümlegân-ı hayâlzen dilediği gibi giydirip kuşar diyen Cevdet Paşa Mesnevî'nin yapılan şerhleri arasında Âbidin Paşa'nın

şerhini *lisân-ı asra tatkik ile şerhine itinâ buyurmuş olduğundan* takdir etmektedir.

Bu eser Cevdet Paşa'da eski hayâlâtı tâzelemiş ve O'nu yeniden Mesnevî-i Şerif'i okumaya mecbûr etmiştir.

4. Mesnevî şerhleri ile Mesnevî-i Şerif'in uydurma cildi üzerindeki görüşler ve Cevdet Paşa'nın kanâatı : *Metin ve şerhi okudukça mütelezziz oldum, zengin hayallere daldım* diyen Cevdet Paşa *lâkin bir yerinde ilişüp kaldım taleb-i hall-i müşkil yolunda bâzı mahzûzât ve mülâhazâtını bervech-i âti arz u ifâde etmek üzere biraz sadeden çıkacağım afv-ı âlinizi recâ ederim* yolunda bir dilekte bulunduktan sonra *bu eser-i bergüzidenizin on dokuzuncu sahâfesinde «Mesnevî-i Şerif altı cild-den ibâret olup altıncı cildin nsf-ı sânisıyla yedi cild üzre bulunur»¹ diyü buyurulmuş Bundan murâd ne olduğuna anlayamadım. Hep mesnevîler altı defter bir cild olarak eyâdî-i enâmda tedâvül edegelmiş* diyerek asıl maksada girip tenkidlerini, daha önceki şerhleri de ele alarak, bildirmektedir.

Cevdet Paşa'nın asıl tenkidinin hedefi Hazreti Mevlânâ'nın *vefâtından dört yüz altmış üç sene sonra yani bin yüz otuz beş târihinde Mes-*

1 Âbidin Paşa Ankara valiliği sırasında üçüncü defa olarak 1305 târihinde bastırıldığı tercümenin birinci cildinde Cevdet Paşa'nın bu haklı tenkidi karşısında eski fikrinden dönerek uydurma olan yedinci cild hakkında aşağıya aldığımız görüşlere yer vermiştir : «Bazı gece ahşamdan sabâha kadar Hazret-i Mevlânâ ebyât-ı şerife takrîr ve Hüsameddin Çelebi zabt ve tahrir buyururlar idi. Mesnevî-i Şerif bu minvâl üzre tahrir ve altı cilde reside oldu. Hazret-i Mevlânâ vâsıl-ı âlem-i bekâ olduklarından dört yüz altmış iki sene sonra isim ve ahvâli mechûl bir şahıs tarafından yedinci cild nâmıyla bir manzûme meydâna çıkarılmış ise de bu manzûme Hazret-i Mevlânâ-yı Rûmî kuddise sırruhü's-sâmf'nin eseri olmadığı edille-i kesire ile mübeyyen ve emr-i müberhendir. Mesnevî-i Şerif'in altıncı cildinin son beyt-i şerifi budur :

Der dil-i men an suhûnra meymenest
Zanki ez-dil cânib-i dil rovzenest

Bu beyt-i şerifden sonra izâh-ı maksad için Sultân Veled Hazretleri cânibinden yazılan sekiz on beyt Mesnevî-i Şerif nüshalarından bâzısının en nihâyetinde müderic olduğu ihtâr olunur.

Hazret-i Mevlânâ'nın olmayup masnû olan mezkûr yedinci cildin birinci beyti budur :

Ey ziyâü'l-hakk Hüsameddin sa'îd
Devletet pâyende fakrat ber-mezîd

ki rûhsuz, belâgatsız, vezinsiz sebk ü rabtsızdır.» (Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, Dersaadet, Mahmûd Beğ Matbaası 1305, s. 14).

nevî-i Şerîf'in yedinci cildi olmak üzere ortaya çıkan uydurma bir manzûme olmuştur.

Bu cildde pişvâ-yı ricâl-i sôfiyye olan Şeyh-i Ekber kuddise sirruhü'l- ezher Hazretleri'nin kadh u zemmine dâir nice ebyât bulunmağla ve Şeyh-i Ekber'e adüvv-i ekber olan Kâdî-zâdelilerin atıp tutdukları zaman olmağla bu cild-i sâbia ehemmiyet verilmiş idi diyen Cevdet Paşa Tarîkat-ı Mevlevîyye ricâli ise ol manzûme sâhib-i Mesnevî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî kuddise'sirruhu's-sâmî Hazretleri'nin nutku değildir Anı şuarâ-yı acemden biri yapup Mesnevî-i Şerîfe ilhak eylemişdir diyerek anı eşedd-i inkâr ile inkâr edegelmişlerdir şeklindeki satırlarında da Tarîkat-ı Mevlevîye ricâlinin görüşlerini ele almıştır.

Daha sonra Şeyh Murâd Efendi'nin yedinci cildi münkir olduğunu belirten Cevdet Paşa Hüsâm Efendi'nin ise *Mesnevî yedi cildedir diyenleri altı cildedir deyinceye kadar döğmelidir* sözlerine yer vermiştir.

Bunların yanında *meşâhir-i mesnevî-hânân ve ekser meşâyih-i mevlevîyânân ise anın enfâs-ı Mevlevî'den olduğunu katiyyen inkâr ile andan berî olagelmışler* diyerek onların dayandığı delilleri sıralamaktadır. Bu deliller arasında Sadreddîn-i Konevî Hazretleri'nin takrîzi ile Sipeh-sâlâr Hazretleri'nin menâkıbına yer vermekte ve Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî-i şerîf'in altı cildde tamâmlandığını bildiren beytini ele almaktadır. Bunlara ilâveten; *cild-i sâdisin tahsîli Mesnevî'nin hitâm bulacağını Hz. Mevlânâ'nın keş ü kerâmet ile bildirmişdir diyü tasrîh eylemiş ve cild-i sâdis üç kardeş hikâyesiyile hitâm bulmuş ve halbuki ikisinin ahvâli beyan buyrulukup üçüncüsünün hâli meskûatun anı kalmaş ve çok geçmeyüp Hazret-i Mevlânâ âzim-i dâr-ı bekâ olmuşdur. Eğer Mesnevî söylemeğe ömrü biraz daha müsâid olsaydı ol hikâyenin noksanını ikmâl buyururdu* diyen Mesnevî Şârihi Şem'i'nin fikirlerine yer vermektedir. Ayrıca Sultân Veled Hazretleri'nin *pederiyile vâki olan muhâveresini Mesnevî-i Şerîf'e hâtîme olarak yazdığını bildiren Cevdet Paşa hâtîmenin altı beytine mektubunda yer vermiştir.*

Ankaravî de üçüncü cildin şerhinde Mesnevî'nin altı cildten ibâret olduğunu tasrîh etmiştir. Böyle olduğu halde beşinci cildi şerhederken, uydurma olan yedinci cild ortaya çıkmış onu da kabul ve şerheylemiş ve yedinci cildi kabul etmeyenlere kendisine göre cevaplar vermiştir. Bu hâl için *agreb-i garîbedendir ki* diye söze başlayan Cevdet Paşa Ankaravî'nin böyle davranmasını *hükem- zaman icâbınca Kâdîzâdelilere cemâle* göstermek için yaptığını fakat *enzâr-ı mevlevîyânda dâmen-i itibârının lekelen-diğini* söylemekten çekinmemiştir. Neticede Ankaravî'nin yazdığı şerhin

altı cildi Matbaa-i âmire'de basılmış fakat *cild-i sâbi üzere yazdığı şerhi basdırılmayıp zâviye-i nisyanâna* atılmıştır diyerek bu cildin tabının yapılmadığını söylemiştir.

Ankaravî'den başka yedinci cild üzerinde İsmâil Ferruh Efendi de uğraşarak *Nahifî'ye zeyl olmak üzere nazmen terceme* etmiştir. O'nun da itirazlara hedef olduğunu söyleyen Cevdet Paşa Nahifî tercümesi Mısır'da tabedildikten sonra bu tercümenin de basıldığını mektûbunda zikretmiştir.

Mektûbunda Ankaravî'nin yedinci cild üzerindeki fikirlerine geniş yer veren Cevdet Paşa O'na cevaplar vererek uydurma cild üzerindeki görüşlerini serdetmektedir.

Cevdet Paşa'ya göre *cild-i sâbi'in rekik ve düşük ibârâtı enfâs-ı mevlevîden olmadığına kâfi bir delildir. Müellifinin ise farsçası ham arapçası da nâkısdır. Önce dibâcesine bakıldığı zaman tetabu-ı izâfât ve tumturak-ı elfâz ile gürleyip gitmektedir. Lakırda çok ammâ enfâs-ı mevlevî kokusu yok* diyen Cevdet Paşa yedinci cildten bir beyit alarak bu beyitteki *tenâfûr-i kelimâtın* Mevlânâ'nın olamayacağını belirtir. Hemen arkasından ise *esrâr-keşlerin bu misüllü çok sözleri vardır* şeklinde bir mütâlaadan sonra bir Afgan şâiri olan Bidil'in bu şekilde tuhaf beyitlerinin bulunduğunu örnek olarak gösterir. Fakat bunların hiç birisinde *râyihâ-i enfâs-ı mevleviyye yokdur* demektedir.

Cevdet Paşa bununla da iktifâ etmeyerek uydurma Mesnevî'den beyitler almış dibâcesini dil ve belâgat yönünden tahlîle tâbi tutmuştur. Bu kelimeler arasında «çok» sözüne dikkati çekmiştir. Buradan hareketle *binâenaleyh mukaddemâ bu manzûmeye acem düzmesi derler iken sonra özbek işi imiş dediler* şeklinde bir dedi-koduya da yer vermiştir.

Tekrar eserden beyitler alan Cevdet Paşa; *Görüyorsunuz ki bunda Mesnevî cünbişi yok gelelim sebk ü rabtına* diyerek kelimeler üzerinde durmakta ve aşağısının gittikçe kabalaştığını da söylemektedir. Hemen arkasından ise *Şeyh-i Ekber Hazretleri'nin ta'n u zemmi* hakkında olan beyitlerden bir kaçını ele almıştır.

Bütün bu tenkidlerden sonra yedinci cild olarak ortaya sürülen eserin peşini bırakmayan Paşa *bu mukallidin hâric ez-hadd ü edeb sözler söylediğine nazaran Mesnevî-i şerîfe tezyîf yollu bir nazîre yapmış olması hâtıra gelürse de Şeyh-i Ekber'i lisân-ı Mevlevîden ta'n u tekfîr için bâzı eshâb-ı taassub tarafından Hüsameddin nâmında bir kallâşa yapıdırılmış ve bu tarîkat-ı Mevleviyye ricâli beyninde deverân iden ri-*

vâyet akla daha mülâyimdir şeklindeki sözleri ile Tarîkat-ı Mevleviyye ricâlinin kanâatına da yer vermiştir.

Netice olarak Cevdet Paşa; *İşte efendim eser-i âlilerini mütâlaa eder iken böyle derin bahislere daldım ve bizzat âli-kadrin himmetiyle Ankaravî'nin şerhini buldum okudum cild-i sâbî hakkında olan eski itikadında sâbit kaldım Bâkî emr ü fermân* diyerek aşağıya transkripsiyonlu şekli ile aslını ve fotokopisini verdiğimiz mektûbunu bitirmiştir.

Sivâs Vâlisi Devletlü 'Âbidîn Paşâ Hâzretlerine
Cevâb-nâme şüretidir*

Bunca meşâgil-i muhimme-i hîdivâneleri arasında ihtilâs-ı vâkt ile Meşnevî-i Şerîf'in şerhine ve hemân birinci kıt'asınının tab'ına himmet buyurulmuş ve bir nüshası taraf-ı çakeriye gönderilmiş 4 Cemâziye'l-evvel sene 1303 târihiyle müverreh ve cevâhir-i kelimât-nüvâziş-i âyât-ı kerîmâneleriyle muvaşşah bir kıt'a emirname-i mekârim-i 'allâmeleriyle beraber dest-i ihlâş-ı 'übüdiyyete vuşul buldu. Ta'rif idemeyeceğim mertebe mücib-i fâhr u ibtihâc oldu.

Bu vechle cilveger-i meclâ-yı zuhûr olan sa'y u himmet-i 'aliyyeleri meşkûr u mehfâfil-i ehl-i dilde Meşnevî okundukça nâm-ı nâmîleri hayr ile mezkûr olmak du'â-yı bî-riyâ-yı lisân-ı teşekkür ü tebrik ile te'diye idildi.

Meşnevî-i Şerîf'in ebyât-ı laîfe-i haşkâyık-beyânı hadîka-i belâgatî ruhânî tarhları arasında el ele virip mütemâyilen hıram iden ebkâr-ı ma'anîdir.

Her beyti bir düşize-i nâdide-edâdır ve şive-i dilpezîr-i edâsı elhağ nâzım-ı celîlü'l-menâkıbına mevhibe-i Hudâdır.

Rumüz u işârâtına herkes 'aklı irdiği kadar birer ma'nâ virir ve cümlegân-ı hayâl-zen dilediği gibi geydirip kuşar. Bu kabâsı üzre mûte'addid' şerhler yazılmış ve tercemeler yapılmış ise de zât-ı 'âlileri lisân-ı

* Neşrettiğimiz bu mektûbda halledemediğimiz meselelere rastlamak mümkündür. Bununla birlikte mektûb ile Mesnevî neşirlerinde yer alan ortak beyitleri karşılaştırarak aradaki farkı dip notta, köşeli parantez içinde göstermeye çalıştık ve mektûbda bulunan Farsça beyitler ile Arapça ve Farsça ibârelerin mânâlarını vermeye gayret ettik.

1 «mûte'addid» kelimesi metinde «müste'id ve» şeklinde yazılmıştır.

'aşra taḥbîk ile şerhine i'tinâ buyurmuş olduğundan meslek-i 'âlileri takdîr ü istihsâna sezâdır.

Meşnevî eskimez münderecâtı değişmez lâkin ma'lûmât-ı 'aşra göre taḥbîkâtı değişir. Zîrâ her devriñ bir neş'esi ve her 'aşrıñ efkâr u iş-tilâhât-ı maḥşûşası vardır [Lâ-yünkeru tağayyürü'l-aḥkâmi bi-teceddüdi'l-eyyâmî²].

Vakıtiyle bendeñiz de Meşnevî-i Şerîf'e birâz emek virmişidim. O menba'-ı feyz-i ma'nevî'den bir yudum içmişidim. Lâkin haylî vakıtdan berü o sevdâ ve hevesler metruk ve başka vâdilere meslûk olarak Meşnevî mütâla'asına muvaffak olamadım. Neş'e-beḥş-ı rûḥ-revân olan şahbâ-yı mezâyâsıyla şâfâ-yâb olamadım.

Bu eşer-i 'âlileri eski ḥayâlâtı tâzeledi ve bendeñizi yine Meşnevî mütâla'asına mecbûr eyledi. Metin ve şerhi okudukça mütelezziz oldum. Zengin ḥayâllere ḥaldım. Lâkin bir yerinde iliŝup kaldım. Ḥaleb-i ḥall-i müşkil yolunda ba'zı maḥzûzât ve mülâhazâtımı ber-vech-i âtî 'arz u ifade itmek üzere birâz şadedden çıkacağım. 'Afv-ı 'âlinizi recâ iderim.

Bu eşer-i bergüzideñiziñ on tokuz[uncu] ŝâḥifesinde {Meşnevî-i Şerîf altı cildten 'ibâret olup altıncı cildiñ niŝf-i ŝânisiyle yedi cild üzere bulunur} diyü buyrulmuş. Bundan murâd ne olduğunu anılayamadım. Hep Meşnevîler altı defter bir cild olarak eyâdi-i enâmda tedâvül idegelmiş.

Şarih-i Meşnevî İsmâ'il Anḫaravî her cild için birer dîbâce olmak üzere altı dîbâce yapmışdır.

Naḥifî daḫı Meşnevî'yi altı cild olarak nazmen terceme idüp altıncıyı ikiye taḫsîm itmemiŝdir.

Vakı'a Ḥazret-i Pîr'in vefâtından dört yüz altmış üç sene soñra ya'nî biñ yüz otuz beş târiḫinde Meşnevî-i Şerîf'in cild-i sâbi'i olmak üzere meydâna bir manzûme çıkmış idi ki anda pişvâ-yı ricâl-i ŝöfiyye olan Şeyḫ-i Ekber ḫuddise sırruhü'l-ezher Ḥazretleri'niñ ḫadḫ ü zemmine da'ir nice ebyât bulunmağla ve Şeyḫ-i Ekber'e 'adüvv-i ekber olan Ḳâdizâdeliler'in atıp tutdukları zamân olmağla bu cild-i sâbi'a ehemmiyet virilmiş idi. Tariḫat-ı Mevleviyye ricâlî ise ol manzûme ŝâḫib-i Meşnevî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ḫuddise sırruhu's-sâmî Ḥazretleri'niñ nuḫku değildir. Anı şu'arâ-yı 'acemden biri yapup Meşnevî-i Şerîf'e ilḫâk eylemişdir diyerek anı eşedd-i inkâr ile inkâr idegelmişlerdir.

2 Günlerin yenilenmesiyle hükümlerin deđiŝtiđi inkâr olunamaz.

Muḳaddemâ Dersa'âdet'de müselleḡ-i enâm iki meşnevî-hân-ı benâm var idi ki biri Hüsâm Efendi ve diğeri Murâd Monla Dergâhı şeyhi Murâd Efendi'dir. Hüsâm Efendi'niñ dersini dinlemişdim ve Murâd Efendi'den de ḡaylî tederrüs eylemişdim. Hattâ Murâd Efendi Dârü'l-Meşnevî'yi inşâ ve biñ iki yüz altmış senesi Muharremi'niñ toḡuzuncu günü küşâd ile eski şakirdânına Meşnevî'den icâzet virdikde bendeñiz dađi icâzet alanlar sırasında bulunmuşıdım. Ol gün meşnevî-hânlarıñ bir yevm-i mes'ûdı idi ki Cennet-mekân Sulṡân 'Abdülmeçid Han Hâzretleri Dârü'l-Meşnevî'ye teğ-rîf ile anları talṡif buyurmuşıdı.

İşte o gün bizim aldığımız icâzet-i şeş cihet-i ma'nevî olan defâtir-i sitte Meşnevî'ye münḡaşır idi.

Zirâ Şeyḡ Murâd Efendi cild-i sâbi'i münkir idi. Hüsâm Efendi ise Meşnevî yidi cildedir diyenleri altı cildedir diyinceye ḡadar döğmelidir dir idi.

El-hâşıl bu bir eski mâcerâdır ba'zıları cild-i sâbi'iñ eczâ-yı mütem-mime-i Meşnevî'den olduğunu iddi'â itmişlerdir.

Meşâhîr-i meşnevî-hânân ve ekşer meşâyih-i mevleviyân ise anıñ enfâs-ı Mevlevî'den olduğunu kaṡ'iyyen inkâr ile andan berî idegelmiş-ler. Zirâ 'aşr-ı Mevlânâ ricâlinden Sipehsâlâr Hâzretleri te'lîf itdiği menâ-ḡıbdâ Meşnevî-i Şerîf'iñ yalnız altı cildini zıkr eylemişdir ve Şadreddîn-i Konevî ḡuddise sirruh Hâzretleri'niñ taḡrîz itdiği Meşnevî altı cildedir 'ibâret idi ve Hâzret-i Mevlânâ cild-i sâdisiñ evvelinde

Pişkeş mî-ârâmet ey Ma'nevî
 Ḳısm-ı sâdis der-tamâm-ı Meşnevî³

buyurmuşdur.

Şariḡ-i Meşnevî Şem'i dağı cild-i sâdisiñ taḡşli ile Meşnevî'niñ ḡitâm bulacağını Hâzret-i Mevlânâ keşf ü kerâmet ile bildirmişdir diyü taşriḡ eylemişdir⁴. Ve cild-i sâdis «Üç Ḳardaş Hikâyesi» yle ḡitâm bulmuş ve ḡâlbuki ikisiniñ aḡvâli beyân buyrulup üçüncüsünüñ ḡâli meskûtun 'aḡḡ ḡalmış ve çok ḡeçmeyüp Hâzret-i Mevlânâ 'âzim-i dâr-ı bekâ olmuş-

3 Ey mânâ eri senin için (sana) Mesnevî'nin tamamını altı kısım olarak he-diye ediyorum.

4 Bu cümle metinde «Şariḡ-i Meşnevî Şem i dağı cild-i sâdisiñ taḡşli Meşnevî'niñ ḡitâb bulacağını Hâzret-i Mevlânâ'niñ köşf ü kerâmet ile bildirmişdir diyü taşriḡ eylemişdir» şeklindedir.

dur. Eğer Meşnevî söylemeğe 'ömrü birāz daha müsa'id olsaydı ol hikā-yeniñ nokşanını ikmāl buyururdu.

Hattā Sultān Veled kuddise sirruhu'l-aḥadü'l-aḥmed Ḥazretleri aña dā'ir pederiyle vāki' olan muḥāveresini nazm iderek Meşnevî-i Şerîf'e bir ḥātīme yazmışdır. Evvelinden bir kaç beytini teberrüken burada tahrîr idelim.

Hātīme-i Sultān Veled

Muddeti zīn Meşnevî çun vālidem
Şud ḥumuş gofteş veled ān zinde dem⁵

Ez çī rū dīger nemī güyī suḥun
Behr-i çī bestī der-i 'ilm-i ledün⁶

Goft nuṭkem çun şutur zīn pes bi-ḥuft
Nīsteş bā-ḥiç kes tā ḥaşr goft

Vaqt-ı riḥlet āmed u custen zi cū
Küllī şey'in ḥālik illā vechehu⁸

Baқи-i īn gofte āyed bī-zebān
Der dil-i ankes ki dāred zinde cān⁹

Goft der-aḥir resīde 'ömr hem
Müjdekāmed vaqt-ı ān kez ten rehem¹⁰

ilā āḥire.

İşte bundan daḫı altıncı cildiñ ḥitāmıyla Meşnevî'niñ ḥitām bulduḡu yaқinen ma'lūm olmuştur ve ol 'aşırdan berü gerek Konya'da gerek bi-

5 Babam bir süre bu Mesnevi'den söz etmedi, kendisine; Ey susan baba! [Veled ān zinde : M. Veled ey bende]

6 Neden artık sustun ve neden ilm-i ledün kapısını kapattın?

7 Nutkum deve gibi öylesine uyudu ki hiç kimseye ḥaşre kadar sözüüm yok. [çun şutur zīn pes bi-ḥuft : M. çun şebih zīn pes pes tuḥuf / bā-ḥiç kes tā ḥaşr : M. bā-ḥiç kes te'eḥḥur].

8 Göç zamanı ve arayıp tarama vakti geldi. Vechinden gayrı bütüm her şey yok olmaya mahkûmdur. [custen zi cū : M. custen ne cū].

9 Cānı ölmeyen kimsenin gönlünde bu sözüün devamı sözsüz, ilham olarak, gelir.

10 Ömür de sona erdi. Müjdelersun olsun vücüdün kurtuluş zamanı geldi. [reside : M. resīd u / kez ten rehem : M. kez ten vārehem].

lād-ı sâ'irede Meşnevî'nin mevcûd ve mutedâvil olan bî-'add u hadd nüshaları hep altı cildten 'ibâret bulunmuş iken dört yüz bu kadar sene sonra yedinci cildin zühür idivirmesi gâyet müsteb'ad görülmüştür.

Lâkin ağreb-i garâ'ibdendir ki Ankaravî dahı cild-i şâlisin şerhinde Meşnevî'nin altı cildten 'ibâret olduğunu taşrih itdikden sonra cild-i hâ-misi şerh iderken ya'nî bervech-i bâlâ otuz beş târihinde mezkûr cild-i sâbi' meydâna çıktıkda anı kabûl ve cild-i sâdisin şerhini itmâm itdikden sonra anı dahı başkaca şerh iderek nice tekellûfât-ı bârîde ihtiyârıyla zu'munca cild-i sâbi'i inkâr idenlere cevâblar virmiş ve hükm-i zamân icâbınca Kâdı-zâdeliler'e cemîle göstermiş ise de enzâr-ı mevleviyânda dâmen-i i'tibârı lekedâr olmuştur. Ve altı cild üzerine yazdığı şerhi maţba'a-i âmire'de tab' olunmuş iken cild-i sabi üzre yazdığı şerhi basdırılmayıp zâviye-i nisyâna atılmışdır.

İsmâ'il Ferruh Efendi de Nahîfi'ye zeyl olmak üzre mezkûr cild-i sâbi'i nazmen terceme idüp o dahı hedef-i i'tirâz olmuş ise de Mışırda Nahîfi tercemesi tab' olunduğda aña zeyl olarak Ferruh Efendi'nin tercemesi dahı tab' idilmişdir.

Ankaravî kendi muhâliflerine cevâb virebilmek için işbu cild-i sâbi'in şerhine o kadar ihtimâlât-ı bâ'ide ve ebhâş-ı vâhibe serdeylemiş ve o kadar perişân sözler söylemişdir ki kabûl ve taşdîki şöyle tursun kuşuru bile esrâr içmeğe tavaşkuf ider. İcâb-ı mezkûre o kadar vâhidir ki tafşil ile taşdîka degmez. Faqat nümüne olmak üzre bir iki bahşini hülâşa vechle hikâye ideyim.

Ez-cümle hâtîme-i Meşnevî'ye cevâb virüp dir ki Sulţân Veled Hâzretleri'nin kudde sırruh buyurdıkları ebyât-ı şerife Meşnevî-i Şerif'in hemân şeş mücellid olmasına ve kısm-ı sâdisin âhîrinde nihâyet bulmasına şehâdet kılmaz.

Farz idelim ki o zamân Hâzret-i Mevlânâ'nın 'ömr-i şerifi bir dem kalmış olsa o bir demi Haq ta'alâ Hâzretleri aña nice eyyâm u şühür kadar medd eyleyip tayy-ı zamân eylese 'acib değıldir. Nitekim Bâyezîd Hâzretleri sırr-ı mi'râcı baş eyleyüp bir mürîdi kalbinde anı inkâr itdikde diğér bir güne şeyhiñ seccâdesini getürüp câmi'e giderken aña gusl icâb eyledi pes o mürîd o yire karîb olan bir nehr-i cârîye seccâdeyi anın kenârına koyup taldı. Derhal kendüsi başını çıkardığda Nil'in kenârında buldı. Mışra gelüp evlendi hattâ oğlu kıızı oldu. On beş sene sonra kendüsine bir güne gusl icâb idüp Nil kenârına geldi. Nil şuyuna taldı başını çıkardığda kendüsünü ol seccâde koduğu mevzi'de buldu. Libâsını giyüp seccâdesini koltuğuna alup câmi'e geldikde Bâyezîd Hâzretleri dahı anın

'aķabince cāmi'e geldikte aña Őebt idüp didi; zinhār ķalbiñden bugün inķārı gideregör ki Hāķ ta'ālā bir dem iķre bu ķadar eyyām u Őuhuru Őayy itmege ķādirdir.

Pes bizim daķı i'tikādımız oldur ki Hāżret-i Mevlānā ol bir dem iķre ķuvvet-i velāyetile bi-iznillāhi ta'ālā bu ķadar kitābı söyleye ve ol demden Őoıra vefāt eyleye. Hüsāmeddīn Ćelebi Hāżretleri daķı ķuvvet-i velāyetiyle fi'l-hāl tahrīrāta veliyy-i kāmilden bu ķadar kerāmet ve hāķ-ı 'ādet hōd çok da deđildir. Bu daķı Hāżret-i Mevlānā'nın envā'-ı kerāmātından bir kerāmet olsun intehā.

Haydi biz de Anķaravī'nin bu hulyāsını Őahīh farz idelim lākin o Őoñ dem iķinde Hāżret-i Pīr yidinci cildi söylemeden altıncı cildde nāķıŐ kalan üç ķardeŐ hikāyesini itmām buyurmalı değil miydi? Hüsāmeddīn Ćelebi zābı idememiŐ denilebilir mi? Bir dem iķre ķoca cild-i sābi'i zābı u tahrīr iden zāt bir hikāyenin bāķiyyesini zābı idememiŐ gāflet itmiŐ diseķ naŐıl olur. Hulyāyı da yolunda ķurmalıdır.

Yine Anķaravī dir ki eger dinirse ki (Goft nuķam Ćun Őutur zīn pes bi-huft¹¹) ve (Goft u gū āhīr resīd¹²) diyü ta'bir eylediler bes tek-rār yine nuķa gelseler ve güft-ü-güya Őürü' ķılsalar tenāķuz vāķi' olur.

Ve bir sözü söyledikten Őoıra andan rücū' itmek lāzım gelür veliyy-i Hudā'nın Őānına lāyık olmaz. Biz diriz ki aŐlā be'is yoķdur. Zira bu Őıfat Hāķ ta'ālā hāżretlerinin kelāmında hem vāķi' olmuŐdur. Nitekim bir kelāmı söyledikten Őoıra aña münāķız bir kelām söylemek ve bir hükmü bildirdikten Őoıra anı münāfi hükm eylemek Őān-ı ilāhīde zuhūra gelmiŐdir ki kelām-ı İlahīde nāsīh ve mensūh olmuŐdur. İntehā.

Anķaravī'nin evhām ve hāyālātı cevābdan müstāgnī ise de buradaki zābı ve hāķasını beyāna mecbūrum.

'İlm-i uŐul-i fiķhda beyan olunduğu üzre nesh ancaķ aķķām-ı Őer-'ıyye-i fer'ıyyede cārī olur. Ammā 'aķāyide mütē'allıķ olan uŐulde ve umūr-ı māziyye yā hāliyye yāhūd istikbāliyyeden ihbārda cārī olmaz ve illā Őān-ı bārīde cehl lāzım gelür Subķānehu ta'ālā 'anil-cehli ve'nmişyān bu Őüretde Anķaravī'nin neshā kıyāsen Mevlānā hāķķında tenāķuzu tecvīz itmiŐ esāsı ve mesāsı olmayan bir kıyās-ı fāsīde mebnī olmağla fāsiddir.

Bendeñize ķalır ise cild-i sābi'in rekīk ve dūŐük ibārātı enfās-ı mevlevīden olmadığına delīl-i kāfidir. BaŐķa vechle iŐbāta hācet yoķdur. Lede'l-muķāle'a anlaŐılır ki mü'ellifinin fārisisi hām ve 'arabķası nāķıŐ

11 Nutkum deve gibi öylesine uyudu ki,

12 Artık dedi-kodu son bulmuŐtur.

imiş. İbtidâ dîbâcesine bak tetabu'-ı izâfât ve tûmturâk-ı elfâz u 'ibrârât ile gürleyüp gider. Lağırdı çok ammâ enfâs-ı Mevlevî koçusu yok. Şoıra kelâm-ı menşür arasında şu beyti yazar.

Men zâdem nebîstem kâf-ı demgeh âdem hõd nebûd
Men bedem ân âdem-i andem kez vilâdem mîzedem¹³

Bu beytiñ tenâfûr-i kelimâtı Mevlânâ sözü olmadığına delîl-i kâfidir. Esrâr-keşleriñ bu müsillü çok sözleri vardır. Hele Bîdil'in bu dürlü tuhaf beyitleri olup ez-cümle birisi budur :

Şu'le bûdem men u mî-suht nefes-i şem'-i Mesîh
Men kadeh mî-zedem u mesned-i taleb bûd Kelîm¹⁴

Altına Bîdil'in bu beyti bizim Meşnevî muḳallidimizîñ o beytinden daha hoşdur. Hem de selîsdir. Lâkin hiç birinde râyiḫa-i enfâs-ı mevleviyeye yokdur. O beyitden şoıra bu Meşnevî muḳallidi insânı yidi kısma tak-sîm ile dir ki {tâ'ife râ sa'âdet ve tâ'ife râ şekâvet mâderzâdest ve guruhî bâ-kitâb ḫâsıl kerdeend ve kavmî ver-umûr-ı deniyyet ve çoḳı ber-ḳarâr-ı sâbiḳ ve kıs 'alâ-hazâ}¹⁵ Bu fıkranın ma'nâsından şarf-ı nazarla cihet noḳtasına bakalım. Bundaki «çoḳ» lafzı ne dimekdir? Ve bu vaktiyle fârisî-ḫânlar arasında çok söz oldu. Kütüb-i luḡata bakıldı. Ne olduḡu bilinemedi. Meger «çoḳ» Türkçe veyâ edât-ı vahdet olarak «çoḡu» demek imiş. Anḳaravî böyle ma'nâ viriyor. Binâ en'aleyh muḳaddemâ bu manzûmeye 'acem düzmesi dirler iken şoıra özbek işi imiş didiler. Ba'de muḳallid-i merḳûm bir ḳabacı maşal düzüp dir ki {Faşl-ı temüz der-nazar-tâb-ı âfitâb der-beriyeye zâtu'l-'ırkı a'rabî daralacaḳ delḳ-i h'wîş râ taḡsîl mîdehed¹⁶} ilâ âhire «alacaḳ» eski türkçede ḫareke dimek imiş. Anḳaravî öyle diyor. Lâkin ḡusl ya iḡtisâl yirinde taḡsîl dimesi 'arabcasının noḳşânından nâşî olduḡu ḫâlde Anḳaravî buña ilişmiyor Biz de anıñ menşürundan geçüp de meşnevîsine gelelim. Evvelki beyti budur.

13 Evet doğdum. Doḡma anının (yaratılma zamanının, yani kün kelimesinin) k harfîni ben yazdım. O zamânda henüz Âdem A.S. yaratılmamıştı. O anın âdemî ben idim ve benim doğumundan (kendi varlıḡımdan, vücudumdan) dem vuruyordum.

14 Ben bir meşale idim ve mum gibi olan Hz. İsa'nın mum gibi olan nefesi yakıyordu ve Hz. Mûsâ (henüz) istek içinde iken ben kadeh tokuşturunuyordum.

15 İnsanların bâzasının mes'ud bâzasının şakî olması doğuştandır. Bir bölük bu meseleyi kitâbla ortaya koydu. Diḡer çoḡu (bir çok) kavimler deniyyet (aşaḡılık) işlerinde ise (yukarıda zikr edilen) karâr üzerinedir. Diḡerlerini bunun üzerine kıyasla.

16 Temmuz ayında, güneşin sıcak zamanında, gölde arap soyundan biri daralacak elbisesini yıkamak istiyor.

Meşnevî

Ey ziyâu'l-ḥaḳḳ Ḥüsâmeddîn sa'îd
Devletet pâyende fakret ber-mezîd¹⁷

Görüyorsunuz ki bunda Meşnevî cünbişi yok. Gelelim sebk ü rabtına.

Sa'îd lafzı Ḥüsâmeddîn şan'at olmaḳla bunuñ meksür okunması lâzım gelir. Bu şüretde ise vezn bozulur. «Devlet» lafzı buraya yaḳışmıyor. Haydi yaḳışıksız olsun da ma'nâ tamâm olsun diyelim. Hâlbuki du'â maḳâmında «bādâ»¹⁸ mı demek ister yoksa «mebādâ»¹⁹ mı? Anḳaravî bunuñ tercümesinde olsun 'ilâve idiyor veyâ vāv maḳzûfdur demek istiyor. Lâkin ḥazf berî deḡildir.

Aşaḡısı gitdikçe ḳabalasur mütâla'aya lüzüm yokdur. Faḳat Şeyḫ-i Ekber Ḥazretlerinin ta'n u zemmi ḥaḳḳında olan beyitlerden bir ḳaçını dermiyân idelim. Baḳ ne diyor.

Meşnevî

Rûḫ-ı Fir'avn an ki tâhir gofte est
Şem' pîş-i bād-ı ü ḥoş ḥufteest²⁰

Ḥükm-i aḡleb râ miş gûne mî-nihed
Ser be-reft u kûn be perveret mî-nihed²¹

Mûsî vu Fir'avn râ her du yekî
Mî-şumâred ufutâd u der-şekî²²

An ki ḥatmü'l-evliyâ ḥwânende râ
Gû caḫîmest u maḳarr me'vâ turâ²³

17 Ey Hakk'ın nûru kutlu olan Ḥüsâmeddîn zenginliḡin devletin devamlı olsun ve fakirliḡin de gittikçe artsın.

18 olsun.

19 olmasın.

20 Firavn'nin rûhunun temiz olduḡunu söyleyen kimse, O'nun rüzgârının önünde uyumuş demektir.

21 Gâlib hükmü arkasına atmaktadır, baş gitmiştir ve o hâlâ arkasını beslemektedir.

22 Mûsâ A.S. ile Firavn'nin her ikisini bir sanan şekke düşmüştür.

23 O'nu ḥatmü'l-evliyâ olarak söyleyen kimseye, senin duraḡın cehennem olsun de.

İn taşavvuf nîst hem tevhîd nîz
İn taşarruf 'any-ı küfretst ey 'azîz²⁴

Bu muḳallidiñ «künü pes» gibi hâric ez-ḥadd u edeb sözler söylediğine nazaran Meşnevî-i Şerîf'e tezyîf yollu bir nazîre yapmış olması ḫâtıra gelürse de Şeyḫ-i Ekber'i lisân-ı mevlevîden ta'n u tekfîr için ba'zı eşḫâb-ı ta'aşşub tarafından Husâmedîn nâmında bir kallâşa yapıdırılmış ve bu tarîkat-ı mevlevîyye ricâlî beyninde deverân iden rivâyet 'aḳla daha mülâ-yimdir. Her halde mevzû'-ı baḫş olan cild-i sâbi'îñ enfâs-ı mevlevîden olmadığı cây-ı baḫş u iştibâh deĝildir.

Biz de Meşnevî'ye cild-i sâmin olmak üzere bir manzûme yapsaḳ bundan daha ḳaba ve daha aṣaĝı düşmez. Lâkin bunuñ gibi o da Meşnevî'ye beñzemez. Ma'lûm â ehl-i ḫaḳîkat 'inde Meşnevî maĝz-ı mesânîdir. Hüsn-i beyânı ĝidâ-yı rûḫ-ı insânîdir. Mefânîdir. Mefâhîm-i bedâyi'-nişânı hep ma'ânî-i şevânîdir.

Meşnevî sehl-i mümteni' bir kitâb-ı celîlü'l-menâfi' ve cezîlü'l-bedâ-yi'dir.

Meşnevî li-muharririhî

Meşnevî çun şes cihet şes defterest
Nuḳḳ-ı Movlânâ nazîr-i diĝerest²⁵

Nîst sâbi' serverâ bî-reyb u şekk
Zovḳ mî-dâned şeker-râ ez-nemek²⁶

Ḳâbil-i tanzîr nebuved Meşnevî
Maĝz-ı Kur'ânest u sırr-ı ma'nevî²⁷

İşte efendim eşer-i 'âlîlerini mütâla'a ider iken böyle derin baḫışlere ḫaldım ve bir zat-ı 'âlî-ḳadriñ himmetiyle Anḳaravî'nin cild-i sâbi' şerḫini buldum. Oḳudum. Cild-i sâbi' ḫaḳḳında olan eski i'tikâdımda şâbit ḳaldım. Bâḳî emr ü fermân.

Cevdet Paşa

24 Bu tasavvuf olmadığı gibi tevhid de değildir. Bu tasarruf ey dost küfrün tâ kendisidir.

25 Mesnevi altı cihet gibi altı defterdir. Mevlânâ sözünün benzeri yoktur.

26 Ey aziz! Hiç şüphesiz (onun) yedincisi yoktur. Ancak zevk sâhibi bir kimse şekeri tuzdan ayırır.

27 Mesnevî'nin bir nazîresi yapılanaz. O Kur'ân'ın dimaĝı ve mânevî bir sırdır.